

Gabriel, František; Smetana, Jan

K vývoji výrobních okruhů červeně malované keramiky v severních Čechách

Archaeologia historica. 1983, vol. 8, iss. [1], pp. 119-138

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139447>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K vývoji výrobních okruhů červeně malované keramiky v severních Čechách

FRANTIŠEK GABRIEL—JAN SMETANA

1. Úvod

Historická archeologie náleží k těm vědním oborům, které v poslední době zaznamenávají nebývalý rozvoj. Zároveň se však stále zřetelněji ukazuje, že její další perspektivu je možno vidět v navazování stále důslednější a hlubší spolupráce s jinými obory, zabývajícími se obdobím středověku, především s historií. Formy takovéto mezloborové spolupráce je ovšem nutno teprve hledat, neboť mechanické kladení údajů, které obě disciplíny získávají studiem svých specifických pramenů, vedle sebe, není často vůbec možné.

Mezi nejčastěji nalézené a tím i nejdůležitější prameny středověké archeologie patří bezesporu keramika. Studium jejího využití pro datování jiných hmotných pramenů je důležitým úkolem. Keramika sama však není pouze datovací pomůckou. Můžeme na ní zprostředkovaně studovat některé společenské jevy, důležité pro dějiny té či oné doby a místa. O její výrobě a šíření však máme, i přestože počet nálezů neustále narůstá, jen velmi hrubé představy. V tomto směru nám nepomohou ani písemné prameny, které, alespoň pokud jde o severočeské poměry, se vyskytují sporadicky teprve od 14. století, zatímco početnější zmínky přicházejí teprve na samém konci středověku. Jejich vypovídací hodnota je ovšem stále ještě malá a zvyšuje se až od 16. století (J. Smetana 1977). To už je ovšem samotný závěr období, kterým se historická archeologie zabývá. Proto by se mohlo zdát, že možnosti vzájemné spolupráce historika a archeologa při studiu středověké keramiky jsou velmi omezené.

Základním problémem použití písemných a hmotných pramenů pro historické bádání je jejich vzájemná časová konfrontace. Zatímco písemné prameny můžeme většinou přesně zařadit přímo do absolutní časové řady, mají hmotné prameny od prvopočátku nutně jen charakter datování relativního a jsou tedy pro historickou práci použitelné teprve po převedení na absolutní datování. Prvořadým úkolem obou disciplín je tedy „sladění“ obou typů pramenů. Tím je teprve dána možnost paralelního využívání známé pramenné základny na stejné kvalitativní úrovni a tvorby historických závěrů, o které jako konečný produkt vlastně jde. Cesta k tomuto výsledku však vede přes řadu meziproductů, přesněji etap spolupráce historika a archeologa.

2. Metodika

Nejdůležitějším zdrojem pro poznání vývoje středověké keramiky v severních Čechách je v současné době materiál získaný výzkumem v České Lípě — hrnčířské čtvrti (F. Gabriel 1979; 1981). V rámci zpracování tohoto souboru jsme sestavili vývojovou řadu keramiky, pokrývající zhruba celý vrcholný a pozdní středověk. Tato vývojová řada byla s ohledem na kvalitu souboru na

jedné straně a na potřeby dalšího výzkumu v dané oblasti na straně druhé, převedena do absolutních dat. K tomu jsme použili eliminační metodu, doporučenou Z. Smetánkou, M. Richterem (1958), založenou na využití prezence a absence vlastností keramiky z lokalit, u kterých je možno absolutně datovat vznik a zánik, nebo alespoň jedno z těchto dat.

Tuto možnost ve studované oblasti dávají soubory keramiky z některých hradů. Při výběru těchto lokalit jsme jako kritéria použili jejich vzdálenost od výrobního centra a možnosti datování jejich vzniku nebo zániku písemnými prameny.

Takto vzniklou vývojovou řadu absolutně datované keramiky srovnáváme s vývojovou řadou keramiky z České Lípy — hrnčířské čtvrti, kterou tak převádíme z relativního na absolutní datování. Získaná vývojová řada má tu přednost, že není primárně ovlivněna prostorovými relacemi a prostředím užívání, jak by tomu mohlo být v případě sestavení vývojové řady pouze na základě nálezů z hradů, neboť se jedná o materiál získaný přímo ve výrobním středisku.

Teprve takto stanovený vývoj keramiky se může stát východiskem pro další studium výrobních okruhů v severních Čechách.

3. Analýza

3.1 Kvalita pramene

Za tři sezóny předstihového záchranného výzkumu v hrnčířském předměstí České Lípy (F. Gabriel 1979; 1981) bylo získáno, mimo tak zvané atypické střepy, 34 845 nádob a jejich fragmentů, které podle současných znalostí o středověké keramice patří rámcově do období od druhé poloviny 13. až do 17. století. Převážnou většinou nálezů tvoří světlé zboží, velmi často červeně malované, menší část nálezů představuje keramika tak zvané hradištní tradice.

Určení formální struktury vývoje keramiky by mělo v optimálním případě probíhat na celých nádobách, které označujeme jako entity. Popsány by byly třemi typy kvalit, neboli vlastností: kvalitami technologickými (barva povrchu, barva lomu, slinutí, ostřivo, úprava povrchu, kvalita dna), kvalitami tvaru (tvar nádoby, okraje, přídavných morfologických článků) a kvalitami výzdoby (technologíí výzdoby, prvky dekoru, motivy a případně skladbou dekoru). Každý nálezový soubor, chápaný jako určitý, různě dlouhý časový úsek, by pak byl charakterizován četností typů entit. Jejich překrývání a četnosti by daly vývojovou řadu, kterou by bylo možno porovnat s absolutně datovanými soubory.

Studované nálezové soubory však pocházejí většinou ze střepišť, sloužících jako deponie zmetků, což se projevuje jednak tím, že nálezy nemusí být nutně v zamýšlené konečné podobě, jednak tím, že se jedná většinou o fragmenty nádob. Z tohoto důvodu nebylo použito jako entity nádob, ale nálezových souborů.

V první etapě analýzy jsme se zaměřili na nejcitlivější časový ukazatel — okraje nádob. Tvar okraje je však nejenom citlivým chronologickým ukazatelem, ale i ukazatelem funkce nádob. V tom spočívá i nevýhoda této redukované analýzy, neboť dochází k prolínání časových a funkčních vztahů, které by v optimálním případě mohlo být předem vyloučeno. Obdobná situace je i při sledování vývoje výzdoby, u které zatím není jednoznačně rozlišena vazba na určitý typ nádob. Méně negativně se tato skutečnost pravděpodobně projevuje na technologických kvalitách.

3.2 Algoritmus analýzy

Prostředkem k získání formální vývojové struktury, která je odrazem historického vývoje keramiky, je analýza, prováděná v několika krocích. V prvním kroku jsme prováděli výběr nálezových souborů, zahrnutých do analýzy. Ze 167 souborů jsme do ní zahrnuli jen ty, u nichž je četnost okrajů rovna nebo větší než 40. V případě, že $n = 40$, je chyba, způsobená špatným zařazením jedince 2,5 %. Tento extrémní případ však u 54 zařazených souborů nenastal. Aritmetický průměr 246 jedinců v jednom souboru připouští v případě mylného zařazení chybu 0,4 %. Výjimku tvoří pouze soubor číslo 13, stojící s četností 21 okraj pod kritickou hodnotou. Soubor však byl zařazen jako nejkvalitnější představitel keramiky s tak zvanou hradištní tradicí.

Druhým krokem byla deskripce keramických nálezů. S ohledem na jejich četnost jsme popis podřídili požadavkům, kladeným na strojové zpracování hromadných dat. Tvary okrajů jsou zařazeny do tříd, značených trojmístnými čísly. Třídy jsou definovány graficky (F. Gabriel 1974). Technologie výzdoby je rozdělena do čtyř tříd: výzdoba prováděna kolkem (01), rytím nebo vpichy (02), červenou malbou (03) a radélkem (04). V analýze jsme se rovněž pokoušeli o stanovení vývoje červeně malovaného dekoru, který je popisován v sedmi sloupcích kódovacího systému. První sloupec udává stupeň dochovanosti, druhý výzdobu okraje a zbývajících pět sloupců udává prvky dekoru. Pro vlastní analýzu však byl tento popis zjednodušen a obsahuje 16 tříd (obr. 2 B). Materiál je ve vlastním kódovacím systému popisován v pěti sloupcích, z nichž bylo pro analýzu vytvořeno 5 tříd: hrnčina černé až šedé barvy, nepravidelně vypálená, ostřívo silně ovlivňuje povrch střepu (01), vyšší slinutí střepu žluté, většinou však zelené až tmavě modré barvy, ostřívo méně ovlivňuje povrch střepu, který je velmi dobře do tvrda vypálen (02), hrnčina světle žluté barvy, ostřívo méně ovlivňuje povrch střepu (03), kamenina (04), hrnčina, většinou pouze uvnitř glazovaná olovnatými glazurami různých barev (05). Vedle těchto vlastností jsme sledovali u okrajů 03, 07 a 18 výšku a průměr okraje. Takto popsané vlastnosti (kvality) byly sumovány do multidimenzionálních tabulek.

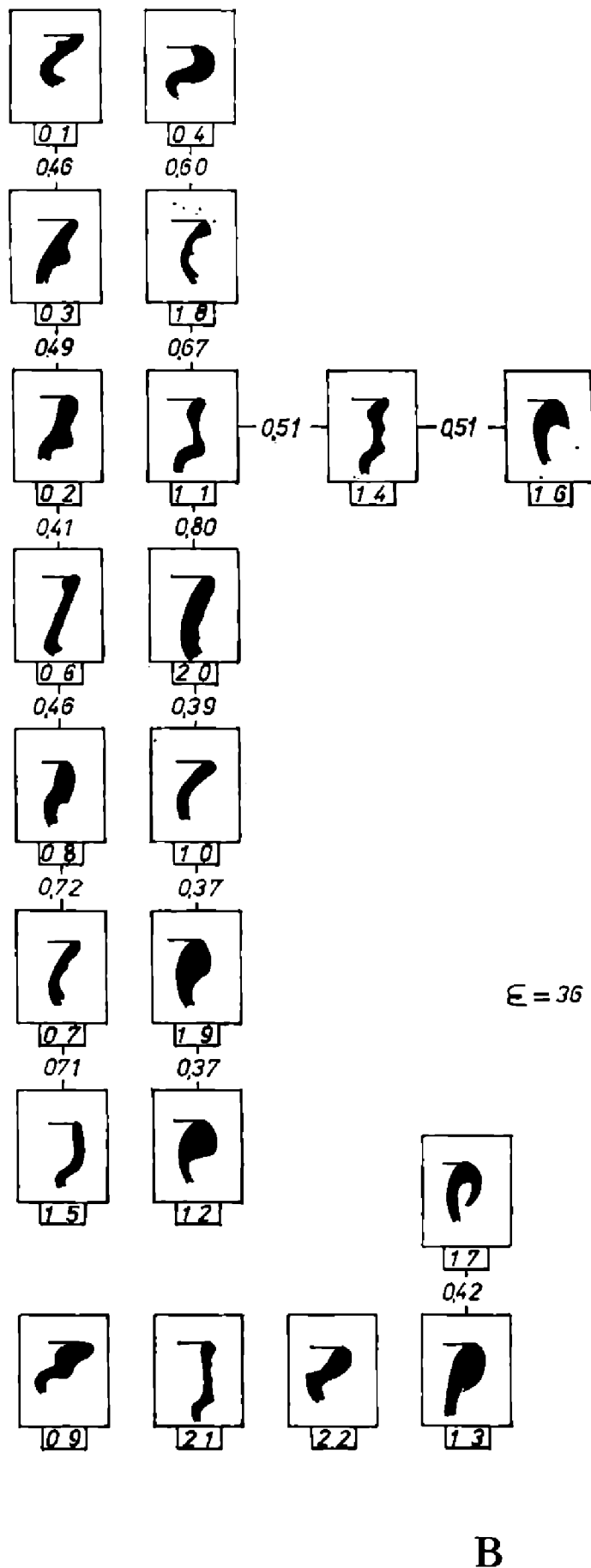
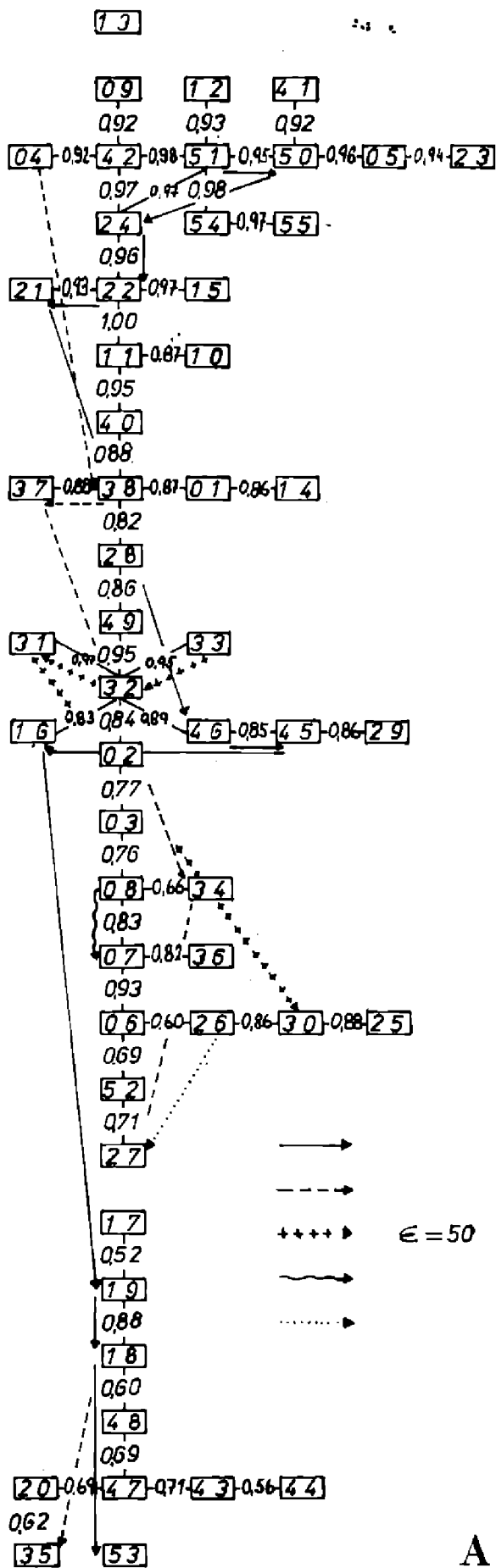
V třetím kroku jsme provedli řazení kvalit a entit uvnitř jednotlivých matic strojním nebo ručním zpracováním.¹ Vazby mezi entitami a kvalitami (třídami okrajů) jsou určeny pomocí vztahu $T_{A_i A_k}$ (J. A. Šer 1970, 18):

$$T_{A_i A_k} = \left(\sum_{n=1}^n \sqrt{p_i \cdot p_k} \right)^2$$

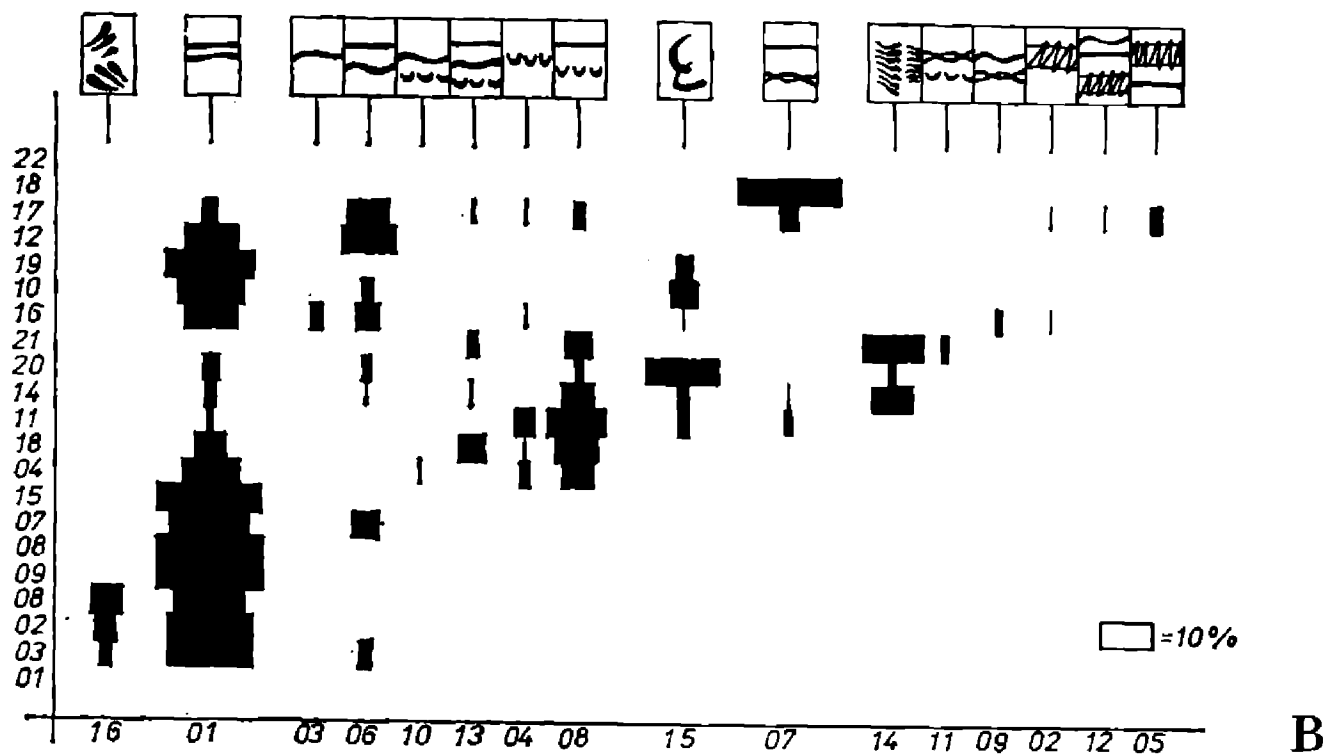
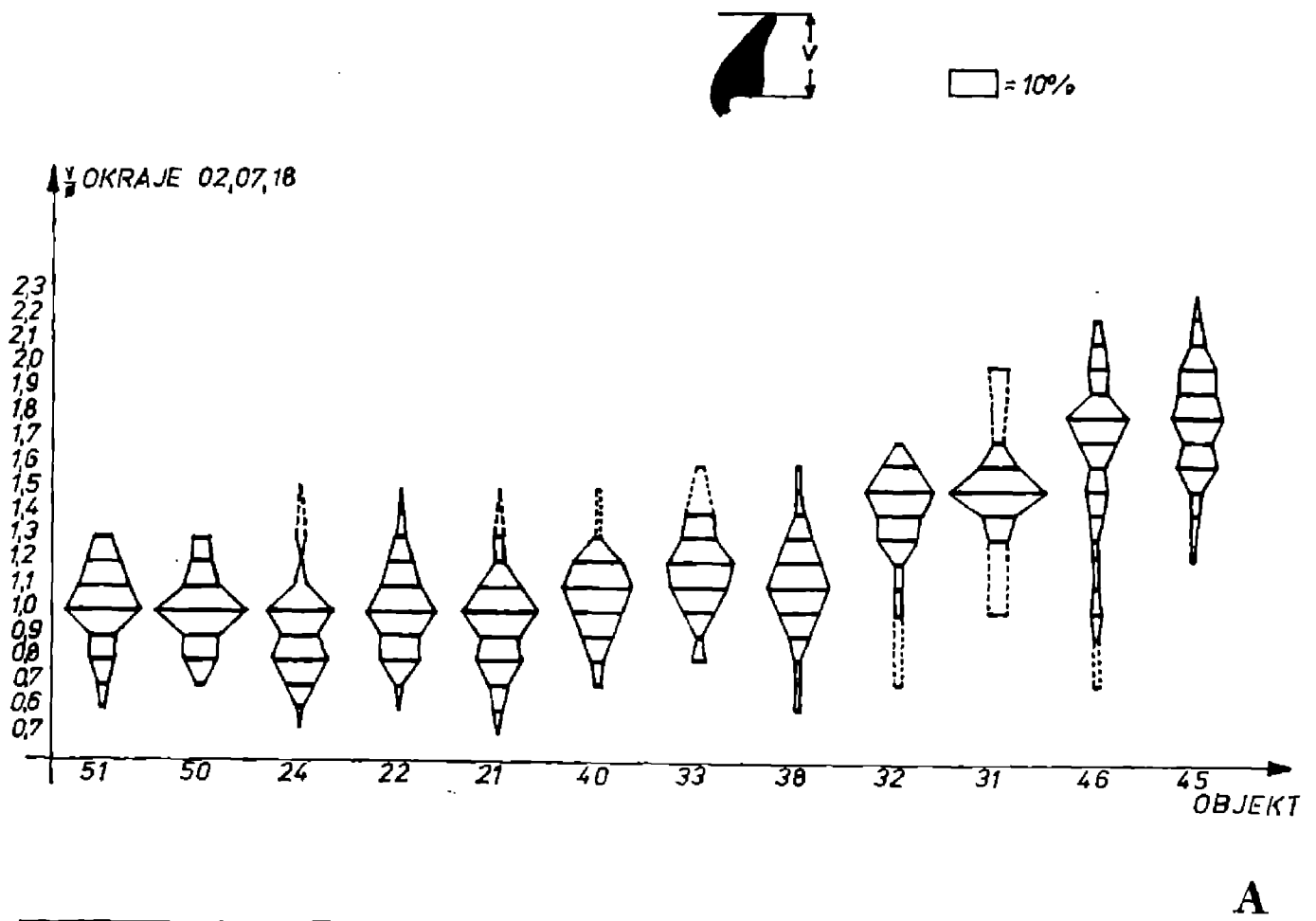
Tento vztah udává podobnost mezi entitami nebo kvalitami. Čím vyšší je $T_{A_i A_k}$, které se pohybují od 0,00 do 1,00, tím bližší jsou vztahy mezi prvky matice. Z těchto vztahů jsou pak sestaveny maximální kostry grafů (E. Neustupný 1973). Protože se v průběhu analýzy ukázalo, že příliš podrobné třídění není vhodné, neboť vede k rozpadu matice a nedovoluje, alespoň pomocí použité metody, sestavit vývojovou řadu, byly třídy redukovány sloučením podtypů. Nová vstupní matice sestává z 21 tříd okrajů (obr. 1) a 54 souborů. Její vyhodnocení poskytlo maximální kostry grafu v prostoru entit a kvalit.

Vývoj okrajů je na první pohled patrný na maximální kostře grafu v prostoru kvalit (obr. 1 B). Při volbě prahové hodnoty $\varepsilon = 0,35$ sice dochází k rozpadu kostry na šest grup, jejich hodnota je však různá, jak bude dále ukázáno.

Následná řada souborů byla prověřena pomocí stratigrafie. V superpozici byly objekty se soubory: 51, 50, 24, 22, 21, 46, 45, 16, 19, 18, 53; 40, 38, 37, 34, 35; 33, 32, 31, 30; 08, 07; 26, 27 (obr. 1 A). Z grafu je patrné, že nálezová sí-

Obr. 1. A. Maximální kostra grafu v prostoru entit. Šipky vyjadřují stratigrafické vztahy mezi entitami (objekty). — B. Maximální kostra grafu v prostoru kvalit. — Kresba T. Spáčilová.

Obr. 2. A. Vývoj výšky okraží. — B. Vztah mezi okrají a červeně malovaným dekorem, vyjádřený v procentech. — Kresba T. Spáčilová.

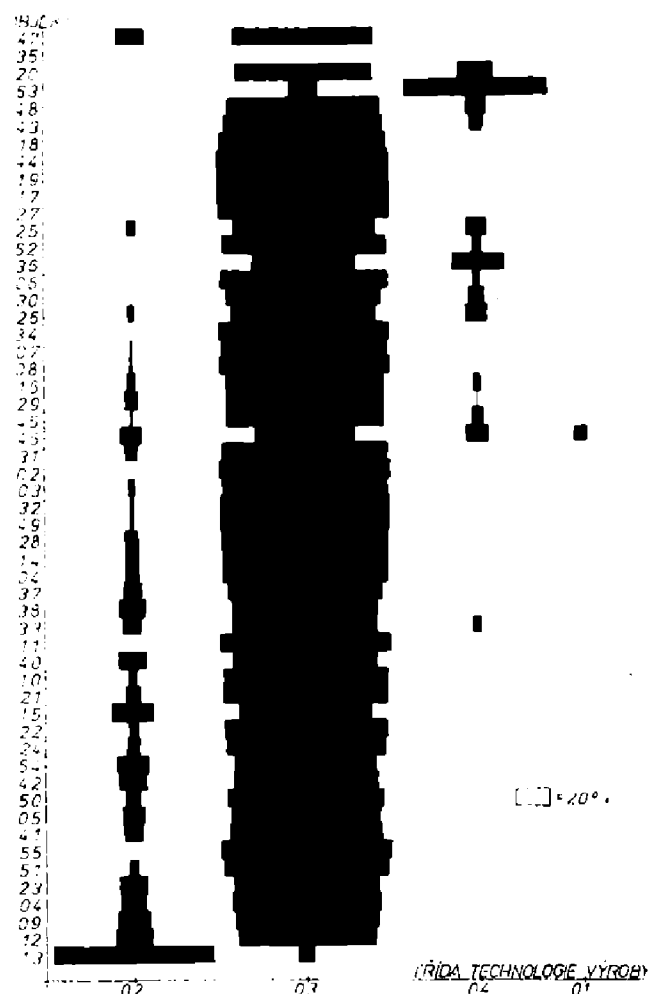
tuace je ve shodě se zjištěnou formální strukturou v prostoru entit. Správnost následné řady entit byla ověřena i studiem metrických vlastností okrajů třídy 03, 07, 18 (obr. 2 A). Je-li předpoklad, že vývoj okrajů směřoval od nízkých forem k formám vysokým, správný stejně jako pořadí jednotlivých entit, pak i pořadí, stanovené výškou okrajů 03, 07 a 18, musí odpovídat této řadě. Výška okrajů byla normalizována průměrem okraje a seřazena podle percentuelního zastoupení. Graf jasně ukazuje, že následnost souborů podle maximální kostry grafu je shodná s vývojovou tendencí okrajů.

Maximální kostra grafu entit (obr. 1 A) se při stanovení prahové hodnoty $\varepsilon = 0,50$ rozpadá na čtyři grupy. Zatímco 1. grupa obsahuje pouze jeden soubor, 2. grupa obsahuje 43 soubory, 3. grupa 8 souborů a 4. grupa opět pouze jeden soubor. Nejmarkantnější rozdíl je mezi 1. a 2. grupou, mezi nimiž dochází ke změně v typech okrajů, ale i ve výzdobných a technologických kvalitách. Mezi 2. a 3. grupou je rozdíl především ve tvarech okrajů. Vývoj technologických a výzdobných kvalit pokračuje plynule dál. 4. grupa již předchází vývoji lidové keramiky. Avšak s ohledem na to, že úkolem práce není podrobné stanovení vývoje hrnčířské produkce v České Lípě, ale vysledování jeho hlavního trendu, není třeba jednotlivé grupy na tomto místě podrobovat další analýze.

Chronologicky uspořádaná řada entit umožnila stanovení vývoje technologických kvalit střepu. Seřazením percentuelního zastoupení jednotlivých tříd v objektech jsme získali výsledky, vyjádřené v grafu (obr. 3). Stejným způsobem jsme postupovali při řešení otázky vývoje techniky zdobení nádob (obr. 4). Poměrně vysoké percentuelní zastoupení výzdoby prováděné technologií červené malby si vyžádalo další analýzu této třídy.

Obr. 3. Vztah mezi objekty a třídami materiálu. — Kresba T. Spáčilová.

Obr. 4. Vztah mezi objekty a třídami technologie výroby. — Kresba T. Spáčilová.

Vyšli jsme z předpokladu, že poměrně jemné změny ve vývoji dekoru se jen stěží mohou projevit v souborech, obsahujících někdy i větší příměsi starší keramiky. Proto zde jako entity byly zvoleny třídy okrajů. Současně hrozilo nebezpečí značného zkreslení vývoje dekoru fragmentárností nálezů. Proto jsme k analýze použili pouze ty okrajové fragmenty, které jsme při klasifikaci označili stupněm dochovanosti 3 (část nádoby obsahující se značnou pravděpodobností celý pás výzdoby) nebo 4 (celé či v profilu rekonstruovatelné nádoby). Četnost, převedená na procenta, je opět přiřazena k vývojové řadě okrajů a vyjádřena na grafu (obr. 2B).

3.3 Vyhodnocení analýzy

Analýza i přes některé nedostatky, jejichž odstranění by si vyžádalo další podrobné studium, často nemožné bez vyšší výpočetní techniky, ukázala hlavní trendy vývoje sledovaných kvalit. Na základě jejich výsledků stanovujeme charakteristiku vývoje keramiky českolipských hrnčírén.

4. Charakteristika vývojové řady

Při stanovení charakteristiky vývoje používáme tři termíny: horizont, fáze a mikrofáze. Horizontem rozumíme úsek vývojové řady, lišící se od následujícího úseku na základě analýzy technologickými, tvarovými a výzdobnými kvalitami. Fáze je chápána jako úsek horizontu, odlišující se od následujícího úseku kvalitami tvaru okrajů na základě maximální kostry grafu v prostoru kvalit (obr. 1B). Mikrofáze je částí fáze, jejíž charakteristika je odhadována pouze empiricky.

Horizont 1

Nejstarší keramika získaná výzkumem navazuje na staré domácí tradice. Charakteristický je pro ni stěp 1. technologické třídy, okraj 01 a výzdoba prováděna rytím nebo vpíchy (02). Tato keramika, zastoupená na lokalitě jen v malém počtu, nepokračuje ve vývoji, naopak byla zřejmě náhle vystřídána nástupem keramiky nové. Toto zjištění je doloženo i nálezovou situací (F. Gabriel 1979). Je však třeba znovu upozornit na to, že v České Lípě — hrnčířské čtvrti byl zachycen pravděpodobně pouze konec tohoto horizontu, což nedovoluje jeho přesnější rozpracování.

Horizont 2

Tento horizont je charakterizován 2., 3. a 5. technologickou třídou. Pokud se na grafu (obr. 3) vyskytuje 1. technologická třída, vysvětlujeme ji jako intruzi staršího odpadu do mladších souborů. V horizontu jsou zastoupeny všechny třídy okrajů, s výjimkou třídy 01 a všechny technologie výzdoby.

Fáze 1: V převaze je 3. technologická třída, doplněná 2. technologickou třídou. Výzdoba je převážně prováděna červenou malbou, výjimečně rytím. Okraje jsou zastoupeny třídami 06, 02 a 03.

Mikrofáze 1: Výzdoba je zastoupena především třídou 16. Vedle této třídy se však objevuje i linka, případně vlnice mezi dvěma linkami. Rytý dekor se omezuje pouze na mělkou, ostře profilovanou šroubovici, kladenou těsně vedle sebe do pásu nad výdutí, nebo na prorývání červené malby linkou či vlnicí. Okraje jsou zastoupeny třídou 06, patřící podle své vazby na prožlabená pásková ucha, nasazená na okraje a podle několika větších fragmentů, džbánům.

Nejpočetnější skuplou jsou okraje třídy 02 a 03. Četné jsou i okraje náležející třem typům konvic.

Mikrofáze 2: Výzdoba je zastoupena především linkou, případně vlnicí mezi dvěma linkami. Dochází k úbytku konvic, jeden z typů mizí zřejmě zcela. Okraje jsou zastoupeny stejně jako u mikrofáze 1.

Fáze 2: Postupným narůstáním výšky se okraj 03 (obr. 1B) mění na okraj 07, který je typickým představitelem hrnců v tomto období. Spolu s ním se vyskytuje okraj třídy 09, 08 a 15. Ve výzdobě se uplatňuje především linka nebo vlnice. Současně se do oblíbenosti vrací rytý dekor, především vlnice ve dvojitě provedení. Jednak běžná, ostře rytá, jednak jakoby vytlačovaná širokou špachtlí bez ostrého ohraničení. Dochází k nárůstu technologické třídy 2 na úkor technologické třídy 3.

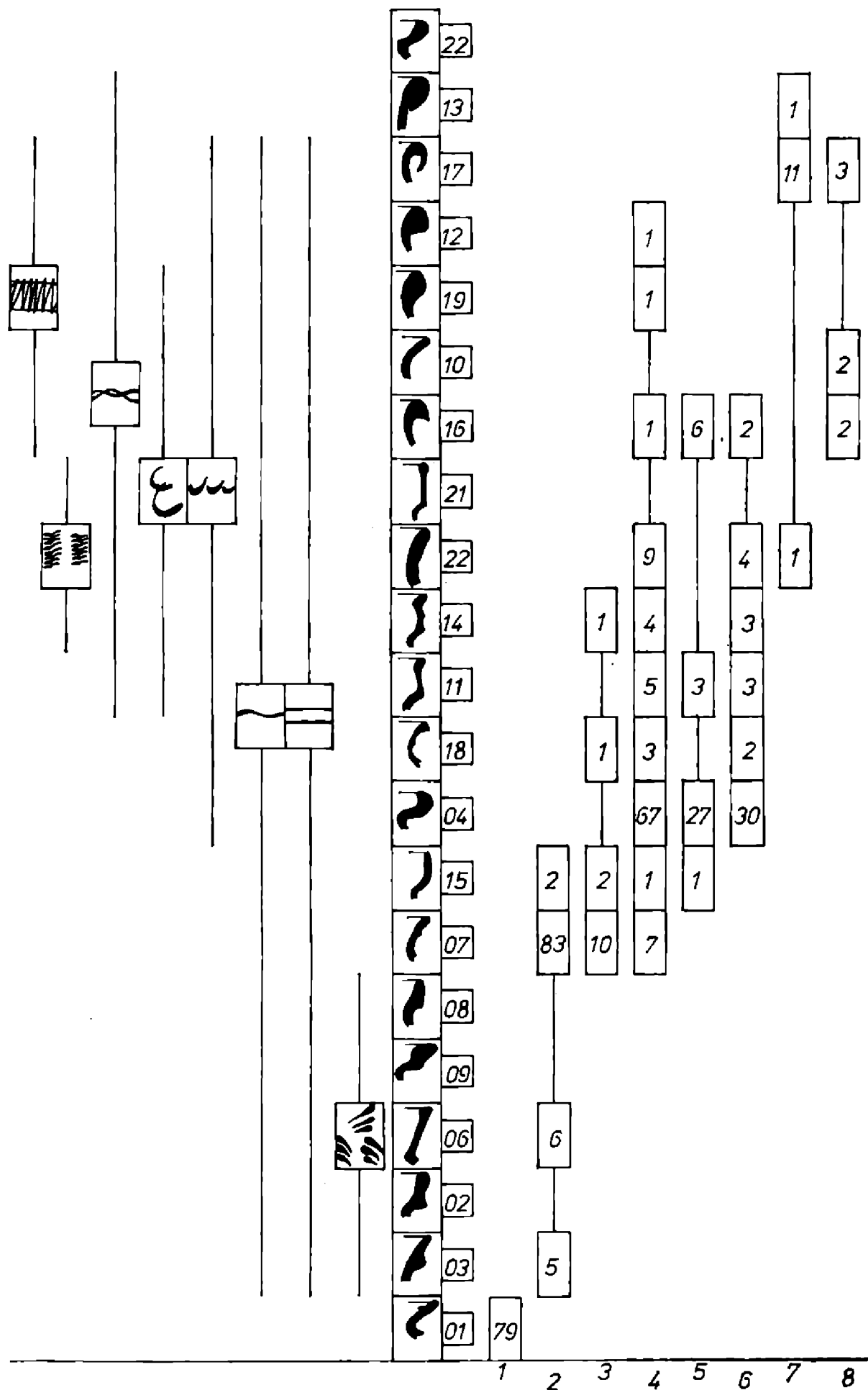
Fáze 3: Technologická třída 2 je téměř vytlačena technologickou třídou 3. Pokud se objeví v souborech třída 4 považujeme ji za import, neboť s touto třídou se běžně v českolipských hrnčírňách nesetkáváme. Okraje třídy 18 jsou pokračováním okrajů třídy 07. Méně jasná je návaznost mezi třídou okrajů 09 a 04. Džbány reprezentují okraje tříd 11, 14 a 20. Ve výzdobě dochází k poklesu rytého dekoru, který je nahrazen jednak radélkem, sestávajícím z obdélníků nebo kosočtverců, jednak bohatší červenou malbou. Prostá linka (01) nebo vlnice (06) je doplněna obloučky (08). Tyto tři prvky dekoru se často na nádobě opakují i několikrát. Vedle nich se objevuje malba třídy 15 a 14, která se však váže především na okraje, spojované se džbány. Jen v malé míře se objevuje proplétaná vlnice, typická spíše pro následující fázi. Fragmenty s kolkovanou výzdobou považujeme, s ohledem na velmi malou četnost této technologie výzdoby, za import.

Fáze 4: Typická je technologická třída 3, objevuje se však i glazování (třída 5): Technologickou třídu 2 chápeme jako intruzi starších fragmentů do mladších souborů. Technologická třída 4 je i nadále považována za import. Hlavní okraje jsou třídy 12, 16 a 19. U menších nádob se setkáváme s okrajem třídy 10. Džbánům připisujeme okraj třídy 21. Na tuto třídu se váže červeně malovaná výzdoba třídy 14. Jinak ovšem dochází k omezování červené malby na linky a vlnice, někdy propletené. Vlnice mají buď extrémně dlouhou amplitudu nebo naopak extrémně krátkou. V druhém případě bývají umístovány mezi dvě linky. Vedle červeně malované výzdoby dále pokračuje radélko.

Fáze 5: V závěru sledovaného vývoje dochází k velkému rozkvětu glazování nádob (05). Glazura přestává plnit pouze svoji funkční úlohu a stává se i výzdobnou technikou. Vyskytuje se trasakování, prolínání různobarevných glazur stékáním a podobně. Radélko je složitější, často je výzdobný pás zvlněn. Rozkvět zaznamenává opět rytá výzdoba v podobě jedné až třech linek. Červená malba je na ústupu, omezuje se především na linku, vlnici a propletenou vlnici. Okraje třídy 13, 17 a 22 jsou již stejně, jako mnoho ostatních znaků keramiky této fáze, předznamenáním tak zvané lidové hrnčiny.

5. Eliminační řada

Eliminační řada byla sestavena z keramických souborů, získaných na hradech v okolí České Lípy. Nejvzdálenější lokalitou od výrobního hrnčírského centra je hrad Čap, situovaný asi 15 km odtud. Výběr byl ovšem determinován nejenom prostorovými souvislostmi, ale i možností přesnějšího časového vymezení existence jednotlivých lokalit (obr. 5). Vycházíme z materiálu soustředěného pro větší studii o hradech v tomto regionu, který se v řadě případů

Obr. 5. Vývojová řada okrajů a červeně malovaného dekoru v českolipských hrnčírnách a eliminační řada, sestavená z absolutní četnosti okrajů, získaných na hradech: 1 — Frydlant, 2 — Klínětejn, 3 — Drchlava, 4 — Chudý Hrádek, 5 — Píhel, 6 — Čap, 7 — Jestřebí, 8 — Berštejn. — Kresba T. Spáčilová.

nekryje s jejich datováním v dosavadní literatuře. Základní podklady pro datování shrneme pro úsporu místa v poznámkách.

Nejstarší lokalitou je hrad Frydlant,² pro jehož vznik je terminem ante quem letopočet 1257. Zanikl ve druhém desetiletí 14. století. Z hlediska hodnocení keramického materiálu je dalším důležitým mezníkem rok 1339, který je datem ante quem pro vznik hradu Klinštejna.³ Na tomto hradě se již nesetkáváme s keramikou 1. horizontu. Horní hranici výskytu této keramiky ještě snižuje absence 1. horizontu na hradě Schönbuchu (Krásná Lípa, okr. Děčín), který je poprvé připomínán již roku 1319 (F. Gabriel, J. Smetana 1981). Počátek 2. horizontu (1. mikro fáze) by tedy podle vývojové řady v České Lípě náležel až do prvních desetiletí 14. století. Toto zjištění je však v rozporu se závěry, ke kterým došel při datování červeně malované keramiky M. Richter (1982). Shoda mezi nálezy z Hradištka u Davle a keramikou 1. mikro fáze z České Lípy dovoluje datovat začátky 2. horizontu alespoň orientačně rovněž do druhé poloviny 13. století. Toto překrývání 1. horizontu na hradě Frydlantu s 2. horizontem v českolipských hrnčírňách zdůvodňujeme jako retardaci mimo výrobní centrum, v němž bylo v tomto období náhle, jak svědčí nálezová situace (F. Gabriel 1979), započato s výrobou nové keramické produkce (F. Gabriel, J. Smetana 1980). V souhlase s tím je i téměř zanedbatelné zastoupení 1. fáze 2. horizontu na hradech Klinštejně a Schönbuchu, jejichž soubory jsou reprezentovány především okrajem třídy 07, tedy spadají až do 2. fáze 2. horizontu vývoje keramiky z České Lípy. Její počátek podle toho klademe do první třetiny 14. století, tedy snad ještě před rok 1319. Důležitým choronologickým mezníkem je i opuštění hradu Klinštejna, kladené na rozhraní 70. a 80. let 14. století. Ukončení výskytu okraje třídy 07 upřesňuje jeho přítomnost na opevněné lokalitě u Drchlavy,⁴ zanikající zhruba ve stejné době jako Klinštejn a vystřídané Chudým Hrádkem,⁵ na kterém je již okraj 07 zastoupen jen minimálně. Hlavní podíl zde mají okraje třídy 04, které proto musíme klást až do doby po roce 1391, kdy je tento hrad, prokazatelně vznikající krátce předtím, poprvé doložen. Svědčí o tom i absence třídy 04 na hradech Klinštejně a bezejmenné lokalitě u Drchlavy. Se stejnou situací jako na Chudém Hrádku se setkáváme i na hradě Pihelu,⁶ který je doložen poprvé roku 1396 a na hradě Čapu,⁷ jednorázově datovaném zmínkou z roku 1402. Závěr časového intervalu hlavního reprezentanta 3. fáze 2. horizontu (okraje třídy 04) nemůžeme v současném stádiu výzkumu na základě sestavené eliminační řady přesněji limitovat. S ohledem na vzdálenější analogie, například hrady Kalich (J. Smetana, F. Gabriel 1981; 1982), Litýš (F. Gabriel 1977) a Schauenstein (F. Gabriel, J. Smetana 1981) můžeme předpokládat, že závěr této fáze náleží až někam do 15. století. Na tuto fázi navazuje fáze 4. Přejít mezi těmito fázemi je velmi pozvolný a jejich vzájemný vztah není možno přesněji definovat. Teprve počátek 5. fáze eliminační řada vymezuje přesněji. Okraje tříd 13 a 17 musely být vyráběny již před rokem 1546, neboť se vyskytují na hradě Jestřebí,⁸ uváděném tehdy již jako pustý. Další trvání této fáze dokládá výskyt jejich reprezentantů na hradě Berštejně,⁹ zanikajícím teprve mezi roky 1553—1567.

6. Závěr

6.1 K počátkům červeně malované keramiky

Datováním počátků výroby červeně malované keramiky v České Lípě do druhé poloviny 13. století, řadíme současně nejstarší zdejší výrobky zdobené touto technikou (1. fáze 2. horizontu) do horizontu nejstarší červeně malované

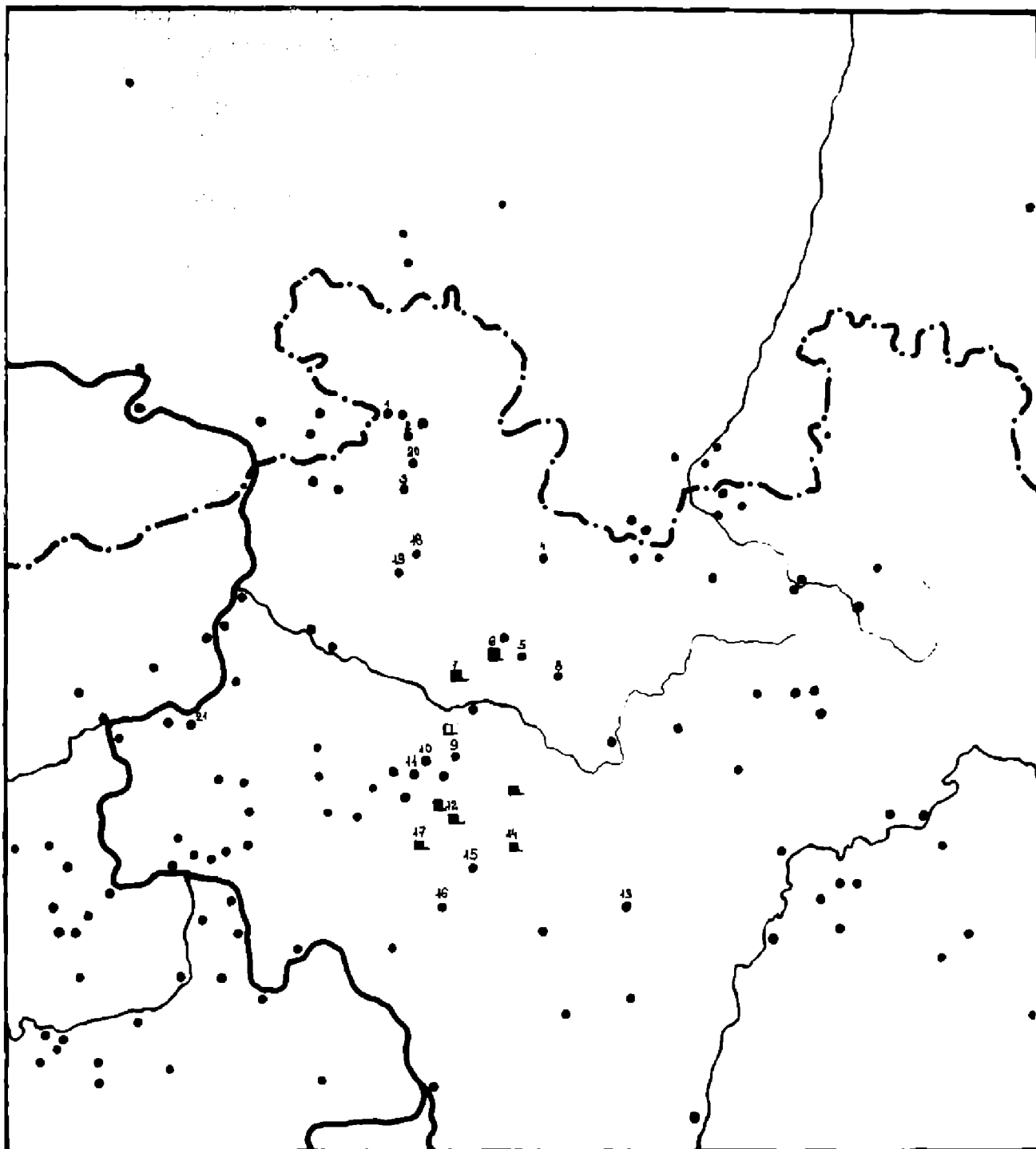
keramiky vyráběné v Čechách. Jak ukázaly již starší práce o této keramice (M. Richter, Z. Smetánka 1958; Z. Smetánka 1961; V. Nekuda, K. Reichertová 1968; J. Klápště, T. Vellmský 1975) i její nejnovější zhodnocení (M. Richter 1982), je datování jejích počátků do druhé poloviny 13. století zcela opodstatněné. Avšak vzhledem k tomu, že tato keramika nenavazuje na starší domácí tradice, je třeba řešit otázku z kterého výrobního centra do České Lípy přišla a jakým způsobem byla její znalost sem importována. S ohledem na poměrně krátký časový úsek, ve kterém se tato keramika v Čechách rozšířila a značné vzdálenosti mezi místy výskytu nejstaršího horizontu, shodného s naší mikro-fází 1 (horizont 2, fáze 1), nepředpokládáme, že nově přichozí výrobci již pracovali delší dobu v Čechách. Tento názor podporuje i skutečnost, že nejstarší červeně malovaná keramika z České Lípy, na rozdíl od fází následujících, nevykazuje žádné vlivy starší tradice z území Čech. Považujeme proto výrobce této keramiky za cizince v prostředí s keramikou tak zvané slovanské tradice. Ve shodě s M. Richterem (1982, 129) je třeba zamítnout návaznost české červeně malované keramiky na společný stylový okruh pozdního stupně pingsdorfské keramiky a hledat vztahy spíše k výrobním okruhům, které na tradici pingsdorfské keramiky navázaly. Současný stav poznání však nedovoluje určit, který z těchto výrobních okruhů byl východiskem pro českolipskou výrobu. Není možné jednoznačně stanovit ani majetkoprávní příslušnost českolipských hrnčírů. Ačkoliv dílny ležely na předměstí vrcholně středověkého poddanského města Lipé, není jejich starší příslušnost k jeho katastru jistá. Naopak se zdá, že osadu hrnčírů vysadili v blízkosti svého proboštství a špitálu s kostelem sv. Maří Magdaleny mnichovohradištské cisterciáci (J. Smetana 1979, 588). Možnost specializované výroby na klášterním majetku dokládá i P. Sommer (1978, 339). Není tedy vyloučeno, že církevní řády při své kolonizační činnosti usazovaly na svém majetku řemeslníky, jejichž úkolem bylo zásobování nově vysazovaných osad na klášterní půdě. I v případě města v poloze Sekanka není vyloučeno, že výrobci červeně malované keramiky byli usazeni na klášterním majetku.¹⁰

6.2 Vztah českolipských hrnčírů k jiným výrobním střediskům

Jak jsme poznamenali již v úvodu, můžeme na keramice zprostředkovaně studovat některé společenské jevy. Výzkum výrobního hrnčířského střediska nás zcela pochopitelně staví před otázku rozsahu odbytiště této výroby. Složitost takové otázky spočívá ve dvou bodech. Především je třeba zjistit, co je pro dané výrobní centrum typické, čím se liší od ostatních hrnčírů. Důležité je rovněž zjištění, do jaké míry byla produkce určena pro místní trh a do jaké míry přerůstala do trhu dálkového.

První otázku by nejlépe řešilo odborné zhodnocení používané hrnčířské suroviny. Zajímavá zjištění v tomto ohledu přinesl referát K. Nováka (1982), který se zabýval tuhovou keramikou. Podobné rozbory by však bylo třeba koncipovat poněkud širěji, než je dosud u nás zvykem. Zatím však neznáme pracoviště, které by bylo ochotno přijmout a zpracovat větší množství vzorků. Proto spočívá zodpovězení této otázky na srovnání tvarových a výzdobných kvalit, jejichž exaktnost je však podstatně nižší než by tomu bylo v předešlém případě, a současně se zdá, že rozdíly mezi výrobními středisky nejsou nikterak markantní (M. Richter 1982, 128).

Opomíneme-li 1. horizont vývoje českolipské keramiky a zaměříme-li se pouze na keramiku červeně malovanou, je prvním kritériem barva střepu, neboť

• A

■ B

□ C

0 50 km

Obr. 6. Lokality s výskytem červeně malované keramiky dle M. Zápotockého (1978, obr. 23) a H. W. Mechelka (1975, obr. 8). A — lokality s výskytem červeně malované keramiky, B — hrady s výskytem červeně malované keramiky, použité pro sestavení eliminační řady, C — hrad Frydlant, použitý v eliminační řadě. Nově zařazené lokality jsou označeny čísly: 1 — lokalita u Brtníků, 2 — lokalita u Kyjova, 3 — lokalita u Chřibské (F. Gabriel, J. Smetana 1981), 4 — Milštejn, 5 — Svojkov, 6 — Píhel, 7 — Klinštejn, 8 — Velenice, 9 — Zahrádky, 10 — Milčany, 11 — Vítkovec, 12 — Drchlavá-Hradiště, 13 — Malý Bezděz, 14 — Starý Berštejn, 15 — Dubá, 16 — Pustý zámek u Zakšína, 17 — Čap, 18 — Frydvald, 19 — Česká Kamenice, 20 — Doubice [náleзовé zprávy Archeologického odboru Krajského muzea v Teplicích], 21 — lokalita u Velkého Března (dle sdělení M. Cvrkové).

jak se ukázalo můžeme mezi červeně malovanou keramikou a světle žlutý či bílý střep položit rovnítko. Poměrně značné množství hrnčírén v Čechách však zřejmě produkovalo keramikou různých tmavých odstínů. S podobnou situací se setkáváme i v sousední oblasti dnešní NDR (H. W. Mechelk 1970; 1981), kde je červeně malovaná keramika považována za import (H. W. Mechelk 1970; 1975). Jinak je tomu ovšem v těch částech NDR, sousedících s naším územím, které v minulosti náležely buď přímo k Čechám, jako Žitavsko, nebo k zemím Koruny české; zde máme na mysli především Horní Lužici; kde je její výskyt hojný. Téměř výhradně se setkáváme s červeně malovanou keramikou v severozápadních, severních a severovýchodních Čechách, zatímco ostatní části země poskytují materiál světlého i tmavého střepu, s tendencí poklesu světlého zboží směrem k jihu (obr. 6). Do třech tříd podle četnosti nálezů dělí lokality s výskytem červeně malované keramiky i M. Zápotocký (1978, 230). Z tohoto, ovšem velmi zjednodušeného schématu, je patrné, že těžště výroby této keramiky v Čechách leželo v jejich severní části. I přesto je však třeba upozornit na poměrně chudou pramennou základnu, kterou máme při srovnávání hrnčírských středisek k dispozici. Písemné prameny nás upozorňují na hrnčírské dílny až v mladších obdobích a jen stěží můžeme rozhodnout, zda měla výroba v místě starší tradici, či nikoliv. Charakteru výrobků nevěnují písemné prameny až do 16. století pozornost vůbec. Přesto je zapotřebí na ně upozornit, neboť skládají obraz sítě výrobních středisek pro období sklonku středověku. V chronologickém pořadí prvních zmínek o hrnčírských se jedná o následující města a městečka.

Frýdlant v Čechách. Ve zdejších urbáři jsou dva místní hrnčírí doloženi už k roku 1381, ale i když poté jsou k dispozici i další zmínky, jednoznačný doklad o větším rozšíření výroby, privilegium hrnčírského cechu, pochází až z roku 1663 (B. Schier 1929, 277—279; 1930, 369—371).

Ústí nad Labem. Hrnčírskou výrobu v tomto městě můžeme ve větší míře předpokládat nejpozději na přelomu 14. a 15. století, protože se už roku 1402 uvádí na předměstí tzv. „plathea figulorum“. Dva hrnčírí jsou výslovně zmíněni v rejstříku desátek farního kostela z roku 1438 a v odhadu domů z roku 1479 je uváděno celkem deset příslušníků tohoto řemesla. V roce 1540 obdrželi ústečtí hrnčírí konfirmaci starších cechovních artikulí (W. Hieke, A. Horčíčka 1896, č. 129, 226, 285).

Česká Lípa. Rozsáhlejší výroba keramického zboží je zde písemnými prameny doložena až ve statutech, zapsaných v městské knize roku 1462. Přitom je ovšem nutno docenit nejen to, že se jedná o nejstarší zachované artikule tohoto řemesla ve studované oblasti, ale také tu okolnost, že je to mimo Cheb nejstarší známý doklad o hrnčírském cechu v rámci celých Čech (K. J. Bienert 1930, 69; L. Skružný 1974, 161). Další, větší listina českolipského hrnčírského cechu, pochází z roku 1488. Na význam zdejší výroby ukazuje i staré toponym Hrnčírská ulice (F. Hantschel 1911, 187, 189, 857).

Levíň. Podle práce K. Reichertové (1962) bylo usuzováno na velký rozmach zdejší výroby již od 14. století. Na základě rozboru písemných i sfragistických dokladů (J. Smetana 1977) posunujeme datování počátků levínské hrnčírství na samý skloněk středověku. V každém případě pochází první zmínka o zdejší výrobě až z roku 1541.

V 16. století jsou hrnčírí doloženi také v **Benešově nad Ploučnicí**, podobně jako v **Děčíně**, kde snad pouze toponym Hrnčírská ulice ukazuje na starší tradici i větší význam zdejší keramické produkce (J. Smetana 1977, 62).

Z archeologických nálezů známe hrnčírny produkující červeně malovanou keramikou pouze z České Lípy (M. Richter 1982, 106) a střepiště hrnčírén v Le-

víně a Ústí nad Labem. Při zpracovávání, kde byly hrnčířské dílny situovány, byla sestavena obdobná vývojová řada jako v případě České Lípy (F. Gabriel, v tisku). Vzhledem k tomu, že bylo použito stejného popisného systému, můžeme poměrně snadno obě řady porovnat. Již na první pohled je však zřejmé, že vývoj probíhal na obou lokalitách stejně. Patrná je pouze menší četnost výskytu červeně malovaných obloučků (08) v Ústí nad Labem oproti České Lípě. Toto zjištění však není příliš uspokojivé, neboť jde jednak o rozdíl v četnosti, nikoliv o neznalost dekoračního prvku v Ústí nad Labem, jednak prvek dekoru typický pro 3.—5. fázi 2. horizontu českolipského vývoje keramiky. Rovněž je třeba konstatovat, že v Ústí nad Labem nebyla zachycena 1. mikro fáze 1. fáze 2. horizontu. Svědčilo by to o poněkud pozdějším počátku výroby červeně malované keramiky, pokud ovšem tato absence není zapříčiněna stavem výzkumu, který v Ústí nad Labem nemusel nutně zachytit nejstarší fázi výroby.

Nálezy získané výzkumem v Levíně zpracoval podrobně M. Zápotocký (1978; 1979). Z výsledků jasně vyplývá, že počátky hrnčířské výroby zde můžeme položit do 3. fáze 2. horizontu českolipského vývoje, tedy nejspíše někde do 15. století. Pokud je možno usuzovat z vyobrazení materiálu v citovaných pracích, je třeba konstatovat naprostou shodu mezi soubory z České Lípy a Levína v daném časovém období.

Jako poslední srovnávací soubor jsme použili několik publikovaných nálezů ze Žitavy (Zittau, NDR), které H. W. Mechelk (1975, 285—286) přisuzuje žitavským hrnčířům. Keramika je jasně odlišitelná od českolipské produkce již svým střepem. V případě Žitavy se totiž jedná o kameninu, kterou považujeme v České Lípě za import. Odlišný je také dekor, sestávající z červeně malovaných větévek a teček. Několik naprosto shodných fragmentů jsme získali i při výzkumu českolipských hrnčířů.

Povšimneme-li si alespoň zhruba nálezů červeně malované keramiky získaných výzkumy mimo hrnčířská střediska, zjišťujeme, dá-li se ovšem soudit pouze z publikovaného materiálu, na Litoměřicku, s výjimkou Litoměřic samých, Úštěka a levínského hradu (F. Gabriel 1980) absenci nejstarší červeně malované keramiky (mikro fáze 1, 1. fáze 2. horizontu). Naopak se s ní setkáváme v Ječíně (okr. Mělník), Děčíně, Hrádku nad Nisou (okr. Liberec), a na hradě Jezdci (okr. Liberec). Tento výčet je třeba doplnit o bezejmenný hrad na katastru obce Doubice (okr. Děčín) (F. Gabriel, J. Smetana 1981), Hřídělík (okr. Česká Lípa) (F. Gabriel 1979a) a Vrátno (okr. Mladá Boleslav) (P. Radoměřský, M. Richter 1974, 85). Z tohoto výčtu vyplývá, že těžiště červeně malované keramiky leží někde mezi uvedenými lokalitami. Je ovšem třeba připustit, že daný stav je silně ovlivněn náhodností nálezů. Poměrně hustě jsou rozloženy nálezy, kde byla zjištěna červeně malovaná keramika z mladších vývojových fází od přelomu 13. a 14. století, až do století 16.

I přes tento neuspokojivý stav se můžeme pokusit alespoň v hrubých rysech naznačit rozsah působnosti českolipských hrnčířů a tím odpovědět na otázku druhou, položenou v úvodu této kapitoly. Odbytiště se ve 13. století pohybovalo asi ve vzdálenějších oblastech od hrnčířského centra. Snad je k němu možno započítat Hřídělík, Levín, Úštěk, Děčín a bezejmenný hrad na katastru Doubice (okr. Děčín). Na dvou posledně jmenovaných lokalitách se však projevují i vlivy saské keramiky, jak si je můžeme odvodit z prací H. W. Mechelka (1970; 1981). Současně jsme zjistili v obci Doubice (okr. Děčín), nedaleko od uváděného hradu, fragment keramiky žitavské produkce. Vyloučit z českolipského odbytiště můžeme Hrádek nad Nisou, kde dekor sestavený z teček ukazuje na žitavskou produkci a hrad Jezdec, s nálezy radélkované keramiky, pro českolipskou produkci 13. století cizí.

Teprve ve 14. století, počínaje 2. fází 2. horizontu, se odbytíště rozšířilo na odběratele v okolí České Lípy. Toto poněkud nelogické zjištění zřejmě odráží vývoj kolonizačního procesu (F. Gabriel, J. Smetana 1980). V tomto ohledu nám dosud chybí výzkumy městského jádra v České Lípě, které by mohly přinést důležitá upřesnění této problematiky. Četné nálezy v okolí však jasně ukazují zájem o českolipské výrobky. Snad ještě stále šla část produkce na Úštěcko, které teprve od 15. století pokryla výroba levínských hrncířů. Běžný výskyt červeně malovaného zboží ve vesnickém prostředí jasně svědčí o tom, že se stalo běžnou keramikou alespoň tam, kde byl kontakt s výrobním střediskem nejužší, v zemědělském zázemí města.

Souhrn uvedených poznatků je zatím pouze počátečním stádiem studia českolipské červeně malované keramiky. Jsme přesvědčeni o tom, že další práce přinese upřesnění jak ve vlastní vývojové řadě keramiky tak ve stanovení jejího odbytíště.

Poznámky

- 1 Za velmi významnou pomoc při laboratorním zpracování a deskripci keramiky děkujeme pracovníkům Archeologického odboru Krajského muzea v Teplicích, především J. Subé, K. Šimkové, A. Strnadové a T. Spáčilové. Za výpočet vztahů v matricích pomocí počítače patří náš dík ing. J. Kotrejchové.
- 2 Základním problémem při datování stáří tohoto hradu písemnými prameny je lokalizace zprávy altaišských análů, v nichž je k roku 1257 zmíněn nějaký Schasla s přídomkem „de Frydlam“ (MGH XVII, 399). Většina dosavadních autorů spojuje uvedený predikát se známějším Frýdlantem severně od Liberce (A. Sedláček 1895, 185; J. Šusta 1896, 205; V. Novotný 1937, 416; J. V. Šimák 1938, 734; J. Kurka 1966, 13), zatímco za nejstarší doklad o existenci Frydlantu jižně od České Lípy bývá pokládána svědečná formule z listiny, vydané 22. ledna 1288, v níž je zmíněn „Albertus dictus de Vridlant“ (RBM II, 617; F. Hantschel 1911, 890; A. Sedláček 1923, 253; J. V. Šimák 1930, 20; 1938, 734). Pouze výjimečně, vycházející z pochybností o majetkoprávních zájmech Ronovců v dnešním Frýdlantském výběžku, spojil přídomek Častolova „de Frydlam“ ze zmínky k roku 1257 s relikty Frydlantu na Českolipsku E. A. Seeliger (1922, 5–7). Na základě rozboru vývoje majetkových poměrů příslušníků rodu Ronovců v průběhu 13. století i kritiky pramenů (F. Gabriel, v tisku — A) považujeme Seeligerovo mínění za oprávněné a rok 1257 chápeme proto jako terminus ante quem pro vznik hradu Frydlantu u České Lípy. Po tomto Frydlantu se pak v roce 1288 psal již zmíněný „Albertus dictus de Vridlant“ (RBM II, 617), roku 1289 jeho bratr „Hincó de Duba dictus de Fridlant“ (RBM II, 637), 1297 oba společně (RBM II, 751) a roku 1309 Albert sám (RBM III, 29). V roce 1312 se po něm psal Albert spolu se svým synovcem Pátou (RBM III, 29) a ten užíval přídomku z Frydlantu ještě v letech 1313 (RBM III), a 1316 (RBM III, 57). I když Albert užíval tohoto přídomku ještě v roce 1325 (RBM III, 404), nelze opomenout, že oba byli již od druhého desetiletí 14. století orientováni na jiné državy a tak přídomek z Frydlantu, používaný také jejich potomky, žijícími v jiných částech země, nemůže už být považován za doklad o další existenci tohoto hradu. (A. Sedláček 1923, 253). Za dobu zániku hradu můžeme tedy odůvodněně pokládat rozhraní druhého a třetího desetiletí 14. století.
- 3 Nejstarší zmínka je ve formě přídomku z roku 1339, kdy se jeden z Ronovců z větve Závíše ze Stružnice označoval jako Páta „de Clingenstain“ (RBM IV, 273). Ke stavbě hradu došlo nejpravděpodobněji v časovém intervalu mezi rokem 1300 a uvedeným 1339 (A. Sedláček 1923, 426), dle majetkoprávních a generačních souvislostí spíše v době bližší horní časové hranici. Výslovně je Klinštejn označen jako hrad pouze jednou a to v roce 1375 (LC I, 110) a zdá se, že nedlouho poté zanikl. Svědčí o tom nepřímo zjištění velké majetkové rozdrobenosti v bezprostředním okolí, jaké

- u panských hradů nebývalo a navíc, že přídomek pánů z Klinštejna v těchto složitých majetkoprávních vztazích od 80. let 14. století mizí.
- 4 Počátky zdejší středověké fortifikace, nacházející se na ostrožně v místní části Hradiště, jsou velmi obtížně datovatelné. Do souvislosti s ní bývá kladem přídomek „de Drchlawa“, jímž byl označován nějaký Načepluk v listině z 28.—29. 8. 1265 (CDB V/1, 669). Jeho bratr Albert prodal již před rokem 1253 svoje vesnice v okolí Dubé (CDB. IV. 1). J. V. Šimák (1938, 712) předpokládá, že „Načepluk však podržel svůj díl v zdejší krajině s hrádkem Drchlavou a bezpochyby jí dědilo i jeho vládycké potomstvo do XIV. století“. Souvislost Načepluka s touto končinou sice dosvědčuje i to, že vystupuje jako svědek při vysazování města pod Bezdězem v roce 1264 (CDB V/1, 628), ale jeho sídlo nelze ztotožnit přímočaře s opevněnou lokalitou u Drchkavy (A. Sedláček 1923, 264), protože tomu odporují výsledky archeologického rozboru nálezů (F. Gabriel, v tisku — A). Spíše je možno uvažovat o tom, že vzniklo jako vládycké nebo manské sídlo v průběhu 14. století. V dokladu z 23. 5. 1359 se připomíná nějaký Hrd z Drchlavy (RTB I, 426), totožný snad se Soběhrdem z Dřevčic, zmiňovaným v letech 1363—1381 také jako „militis de Drrchlaw“ (LC Ib, 64; F. Bernau 1888, 378; A. Sedláček 1923, 264). Protože farář v Drchlavě byl v letech 1363 až 1373 dosazování právě tímto Soběhrdem, zatímco od roku 1378 toto právo prováděli Berkové z Dubé, dá se usuzovat, že v tomto časovém rozmezí přešlo držení Drchlavy přímo na ně (Soběhrd 1378 připomínán na Dřevčicích). Proto klademe do tohoto časového rozmezí i konec hradu u Drchlavy. Se zánikem sídla v tomto časovém intervalu souhlasí i to, že se od roku 1388 objevují prvé zmínky o vsi Hradiště (LE III, 311), situované v bezprostřední návaznosti na tuto fortifikaci. Oprávněnost tohoto předpokladu dokládá navíc nepřímo také to, že Berkové z Dubé někdy v této době přikročili ve vzdálenosti něco málo přes 1 km odtud ke stavbě Chudého Hrádku, jakožto centra jejich majetku v této končině.
 - 5 Prvý doklad o existenci tohoto hradu zjišťujeme k roku 1391 (RTB I, 537). Zároveň je ovšem jisté, že vznikl jen krátce předtím. Vyplývá to jak z toho, co bylo řečeno při datování opevněné lokality u Drchlavy (pozn. 4), tak i z celkového vývoje majetkoprávních poměrů Berků z Dubé v okolí (W. Hieke 1887). Jako „castrum“ je Hrádek poprvé zmiňován roku 1402 (RTB I, 596). Byl centrem nevelkého panství až do 16. století. Ještě v roce 1521 seděl zde Jiří Vosterský Kaplíř ze Sulevic (AČ XXXII, 179). Ze zápisu z roku 1543 vysvítá, že Hrádek ještě tehdy nebyl, na rozdíl od jiných opevněných lokalit v okolí, označován jako pustý. Nebyl však už centrem panství, náležel pod Rybnov (F. Bernau 1888, 383; A. Sedláček 1923, 260).
 - 6 Jakkoliv A. Sedláček (1923, 193) předpokládal, že hrad byl založen již Hynkem Zajícem, synem Oldřicha z Žebráka, zemřelým roku 1363, nejsou zřejmy žádné důvody, které jej k tomuto tvrzení vedly. Prvním dokladem o jeho existenci je až přídomek jeho syna Viléma Zajíce „de Pihle“, uváděný k roku 1396 (A. Sedláček, Pozůstalost). Zánik hradu souvisel zřejmě s husitskými válkami. Husité obsadili Pihel v červnu 1422 a byli zde ještě v srpnu 1423 (CDL II, 99, 133, 146, 163; R. Jecht 1911, 54). Zdá se, že nedlouho poté hrad zanikl, doklady o něm mizí, přestože o jiných hradech v okolí se lužické prameny zmiňují často. V roce 1455 je už uváděno pouze dědictví pihelské (DD 23, 132).
 - 7 Tento hrad existoval dle všeho jenom velmi krátkou dobu. Jeho vznik vymezují léta 1391, kdy ještě byla okolní krajina spravována z Dubé, a 1402, kdy se při definitivním dělení syna Jindřicha Berky z Dubé připomíná „castrum dictum Czap“ (RTB I, 596). Tehdy tedy už stál a byl současně centrem panství, které získal Václav Berka z Dubé. To je první, ale zároveň jediná zpráva o hradu, který zřejmě krátce poté zanikl. Nepřímo to naznačuje skutečnost, že ačkoliv v pramenném materiálu vystupuje onen Václav Berka velmi často, sídlem je důsledně uváděn vždy jinde než na Čapu. V roce 1403 seděl totiž už na Vidimi, od roku 1404 se pak psal až do roku 1420 po hradě Zakšíně, který zřejmě Čap nahradil (AČ I, 405; XXXVI, 159; W. Hieke 1887, 69; A. Sedláček 1895, 173).
 - 8 Nejstarší doklad o existenci hradu je obsažen ve svědečné formulí listiny z roku 1295, kde se uvádí „Poto, fillus domini Hynconi de Jestřebi“ (RBM II, 719; RTB II, 14). I když z této formulace nelze rozhodnout, ke kterému jménu se přídomek

vztahuje, je jisté, že hrad již stál. Nejstarší výslovná zmínka o hradu („castrum“) Jestřebí pochází z doby okolo roku 1300 (RBM II, 1208). Hrad pak existoval po celý středověk a jeho funkce končila až v 16. století. Ještě v roce 1505 se uváděl Zikmund z Vartenberka „a na Jestřábí“ (AČ VI, 318). Po jeho smrti krátce po tomto roce bylo panství Jestřebí připojeno k Rybnovu, a hrad, zčásti stále dřevěný, rychle zanikl. V roce 1546 je už označován jako pustý (A. Sedláček 1923, 251).

- 9 Hrad vznikl někdy před rokem 1437 (A. Sedláček 1895, 170; D. Menclová 1972, II, 333). Zánik hradu, který byl sídlem majitele panství ještě v roce 1524 (AČ XXXIII, 43), náleží do souvislosti se stavbou nového sídla, zámku Nový Berštejn, který byl zbudován v letech 1553—1567 (A. Sedláček 1895, 174).
- 10 M. Richter (1982, 155) předpokládá hliníky na výrobu světlé, červeně malované keramiky u obcí Klínce a Sloupu, z nichž první síce náležela nejprve královské komoře, ale vliv ostrovského kláštera zde je nepochybný, a druhá náležela ostrovskému klášteru přímo (Z. Boháč 1978, 73, 83). Je tedy třeba počítat s tím, že hrnčíři, usazení poblíže zdroje suroviny, pracovali na majetku ostrovských benediktinů.

Literatura a prameny

- AČ — Archiv český I (ed. F. Palacký), Praha 1840; VI (ed. F. Palacký), Praha 1872; XXXII (ed. J. Čelakovský), Praha 1915; XXXIII (ed. J. Čelakovský), Praha 1918; XXXVI (ed. G. Friedrich), Praha 1941.
- Bernau F. 1888: Der politische Bezirk Dauba, Česká Lípa.
- Bienert K. J. 1930: Die ältesten B. Leipaer Zunftordnungen, Mitteilungen des Nordböh. Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege (Č. Lípa), 53, s. 67—70.
- Boháč Z. 1978: Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské, Praha.
- CDB — Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV (ed. J. Šebánek, S. Dušková), Praha 1962; V/1 (ed. J. Šebánek, S. Dušková), Praha 1974.
- CDL — Codex diplomaticus Lusatie sup. II (ed. R. Jecht), Görlitz 1900—1903.
- Gabriel F. 1974: Středověká fortifikační architektura v severních Čechách, rkp. dipl. práce FF UJEP Brno.
- Gabriel F. 1977: Výzkum středověkých panských sídel v severních Čechách, Výzkumy v Čechách 1974 — Supplementum, Praha.
- Gabriel F. 1979: Počátky hrnčířství v České Lípě, AH 4, 257—265.
- Gabriel F. 1979a: Nejstarší osídlení hrádka Hřídělku, Litoměřicko 15, 53—64.
- Gabriel F. 1980: Zjišťovací výzkum na levínském hradě, Litoměřicko 16, 91—100.
- Gabriel F. 1981: Pottery workshops at the town of Česká Lípa, Nouvelles archéologiques dans la République Socialiste Tchèque, 195—197.
- Gabriel F., v tisku: Archeologické doklady k vývoji Ústí n. L.
- Gabriel F., v tisku — A: Opevněná panská sídla na Českolipsku před rokem 1319, Z minulosti Děčína a Českolipska 4.
- Gabriel F., Smetana J. 1980: Sídelně historické aspekty vzniku města České Lípy, AH 5, 131—142.
- Gabriel F., Smetana J. 1981: K datování a funkci středověkých opevnění v Českém Švýcarsku, AH 6, 33—62.
- Gabriel F., Smetana J.: K problému existence řemesel na vesnicích ve 13. století, AH 7, 509—516.
- Hantschel F. 1911: Heimatkunde des politischen Bezirkes B. Leipa, Česká Lípa.
- Hieke W. 1887: Die Berka von Duba und ihre Besitzungen in Böhmen II, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 25, 51—75.
- Hieke W., Horčíčka A. 1896: Urkundenbuch der Stadt Aussig bis zum Jahre 1526, Praha.
- Jecht R. 1911: Der Oberlausitzer Hussitenkrieg und das Land der Sechsstädte unter Kaiser Sigmund, Görlitz.
- Klápště J., Velínský T. 1975: Příspěvek ke studiu počátků města Mostu, AR 27, 651 až 672.
- Kurka J. 1966: Záhvozdí a jeho vztah k severním Čechám, Sborník Severočeského muzea-Historia 5, 3—14.

- LC — Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim I—X (ed. F. A. Tingl, J. Emler), Praha 1865—1869.
- LE — Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV., I—VI (ed. K. Borový, A. Podlaha), Praha 1875—1927.
- Mechelk H. W. 1970: Stadtkernforschung in Dresden, Berlin.
- Mechelk H. W. 1975: Zur Problematik des Keramikhandels (am Beispiel der mittelalterlichen rotbemalten Irdeware vom Typ Lewin aus sächsischen Fundstellen erörtert), *Symbolae praehistoricae* (Berlin), 271—289.
- Mechelk H. W. 1981: Zur frühgeschichte der Stadt Dresden und zur Herausbildung einer spätmittelalterlichen Keramikproduktion im sächsischen Elbgebiet aufgrund archelogischer Befunde, Berlin.
- Menclová D. 1972, II: České hrady, II, Praha.
- MGH — Monumenta Germaniae historica, Scriptores XVII.
- Nekuda V., Reichertová K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě, Brno.
- Neustupný E. 1973: Jednoduchá metoda archeologické analýzy, PA 64, 169—234.
- Novák K. 1982: Přednáška na semináři o středověké keramice v Opavě.
- Novotný V. 1937: České dějiny I., 4, Praha.
- Radoměřský P., Richter M. 1974: Korpus české středověké keramiky datované mincemi, SbNM 28, č. 2—4, 57—171.
- RBM — Regesta diplomatica nec non epistularia Bohemiae et Moraviae II. (ed. J. Emler), Praha 1882; III (ed. J. Emler), Praha 1890; IV (ed. J. Emler), Praha 1892.
- Reichertová K. 1962: Doklady středověkého hrnčičství v Levíně u Litoměřic, AR 14, 705—710.
- Richter M. 1982: Hradištko u Davle, městečko ostrovského kláštera, Praha.
- Richter, M., Smetánka Z. 1958: Zur Lstierung und Problematik der Anfänge der rotbemalten Keramik in Böhmen, *Epitymbion R. Haken*, Praha, 86—91.
- RTB — Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum I—II (ed. J. Emler), Praha 1870—1872.
- Sedláček A. 1895: Hrady, zámky a tvrže království českého, X. Boleslavsko, Praha.
- Sedláček A. 1923: Hrady, zámky a tvrže království českého, XIV. Litoměřicko a Žatecko, Praha.
- Sedláček A., Pozůstalost: Pozůstalost A. Sedláčka v ÚČSSD ČSAV, výpis z manuálu z r. 1393 z A. kap.
- Seeliger E. A. 1922: Das Land Zittau bis zum Jahre 1319, *Mitteilungen des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Isorgaues* 16, 1—11, 85—95.
- Scheer B. 1929; 1930: Heimatkunde des Bezirkes Friedland in Böhmen II., 3. Haus und Hausrat; Frýdlant v Č.
- Skružný L. 1974: Příspěvek k vývoji hrnčičských cechů a hrnčičských pracovních nástrojů, *Český lid* 61, 161—168.
- Smetana J. 1977: Poznámky k počátků levínského hrnčičství, *Litoměřicko* 13, 53—81.
- Smetana J. 1979: K topografii areálů severočeských měst ve 13. a 14. století, *ČsČH* 27, 573—599.
- Smetana J., Gabriel F. 1981: Hrad Kalich u Litoměřic, *Husitský Tábor* 4, 85—87.
- Smetana J., Gabriel F. 1982: K otázkám datování, typu a funkce hradu Kalicha u Litoměřic, *Folia historica Bohemica* 4, 49—82.
- Smetánka Z. 1961: Záchranný výzkum ve Štíhlících u Českého Brodu, AR 13, 264 až 267.
- Sommer P. 1978: České kláštery 10.—13. století ve světle archeologických výzkumů, *AH* 3, 337—345.
- Šer J. A. 1970: Intuicija i logika v archeologičeskom issledovanii, *Statistikokombinatornyje metody v archeologii*, Moskva, 8—24.
- Šimák J. V. 1930: Kniha o Housce, Praha.
- Šimák J. V. 1938: Středověká kolonísace v zemích českých, *České dějiny* I., 5, Praha.
- Šusta J. 1896: Kritické příspěvky k dějinám Přemysla Otakara II., *ČČH* 2, 203—209.
- Zápotocký M. 1978: Středověká keramika severočeského Polabí. Morfologie a relativní chronologie, PA 69, 171—238.
- Zápotocký M. 1979: Katalog středověké keramiky severočeského Polabí, Praha.

Zur Entwicklung der Produktionsbereiche rot gemalter Keramik in Nordböhmen

Die wichtigsten Hinweise auf die Entwicklung der mittelalterlichen Keramik in Nordböhmen bietet derzeit das im Töpferviertel der Stadt Česká Lípa geborgene Material. Im Rahmen der Bearbeitung dieses Fundensembles wurde eine Entwicklungsreihe der keramischen Produktion in Česká Lípa aufgestellt, die im großen und ganzen das Hoch- und Spätmittelalter deckt. Diese Entwicklungsreihe wurde mit Hilfe der Eliminationsmethode in absoluten Daten ausgedrückt, bei der keramische Funde aus einigen Burgen der Umgebung ausgewertet wurden, deren Existenz sich mit Hilfe schriftlicher Quellen genauer datieren läßt.

Die Analyse ist von der Beziehung der Gefäßränder zu den Objekten ausgegangen. Die Maximalskelette des Diagramms (Abb. 1) lassen erkennen, daß die studierten Ensembles in mehrere Gruppen zerfallen, welche die Bestimmungsgrundlage der einzelnen chronologischen Horizonte, Phasen und Mikrophasen boten. Die Richtigkeit dieser Beziehungen wurde auch nach dem Wachsen der Randhöhe in der Klasse 03, 07 und 18 beglaubigt (Abb. 4). Bei allen Vergleichen hat sich die Richtigkeit des maximalen Diagrammskeletts erwiesen. Erhöhte Aufmerksamkeit galt der Beziehung zwischen dem Rand und dem rot gemalten Dekor (Abb. 2B). Die Analyse ergab die wichtigsten Entwicklungstrends aller verfolgter Qualitäten.

Die Entwicklung der Keramik (Abb. 5) wurde bereits um die Frequenzdaten der Ränder jener erwähnten Burgkeramik ergänzt, die zur Aufstellung der Eliminationsreihe dienten. Der erste Horizont wird in die zweite Hälfte des 13. Jh. datiert, die erste Phase des zweiten Horizont, die in zwei Mikrophasen zerfällt, deckt sich zeitlich mit dem ersten Horizont und geht laufend in die zweite Phase des zweiten Horizonts über, deren Beginn vor das Jahr 1319 und Ende in die siebziger bis achtziger Jahre des 14. Jh. fällt. Schon vor dem Jahr 1391 erscheinen typische Merkmale der dritten Phase des zweiten Horizontes, dessen Beendigung sich nicht genau limitieren läßt. Es scheint jedoch, als habe er bis in das 16. Jh. gedauert. Außerdem wurde die Beziehung zwischen dieser und der vierten Phase noch nicht klargestellt. Den Beginn der fünften Phase kann man vor das Jahr 1546 setzen und ihr Ende nach dem Jahr 1567 annehmen.

Mit der Datierung in die zweite Hälfte des 13. Jh. fallen die Anfänge der Erzeugung rot gemalter Keramik in Česká Lípa in den ältesten Horizont dieser in Böhmen hergestellten Keramik. Angesichts der Tatsache, daß sie an keine älteren heimischen Traditionen anknüpft, haben ihre Hersteller als Fremde im Milieu der Keramik mit sog. slawischer Tradition zu gelten. Der gegenwärtige Wissensstand gestattet es aber nicht, den Herstellungsbereich zu bestimmen, von dem die hiesige rot gemalte Keramik ausgegangen ist.

Die Töpfersiedlung, heute ein Bestandteil der Stadt Česká Lípa, haben höchstwahrscheinlich die Zisterzienser aus Mnichovo Hradiště in der Nähe ihrer Probstei und ihres Spitals die Frage nach dem Umfang seines Absatzbereichs. Der rot gemalten Keramik begegnet man in den Nachbargebieten der heutigen DDR, wo sie als Import gilt. Anders ist die Lage in der Gegend von Žitava und in der Oberlausitz, wo dieser keramische Dekor häufig ist. Man kann die rot gemalte Keramik fast ausschließlich in Nordwest-, Nord- und Nordostböhmen finden, während die übrigen Teile des Landes keramisches Material auch unterschiedlichen Charakters bieten, mit abnehmender Tendenz des Vorkommens rot gemalter Keramik gegen den Süden des Landes. Aus diesem, allerdings stark vereinfachten Schema geht hervor, daß der Schwerpunkt der besprochenen Keramikproduktion im nördlichen Landesteil Böhmens liegt.

Nach archäologischen Funden sind außerhalb von Česká Lípa liegende, rot gemalte Keramik produzierende Töpferwerkstätten nur aus Levín bekannt, wo der erst im 15. Jh. einsetzende Erzeugungstrend im gegebenen Zeitraum mit der Entwicklung in Česká Lípa und Ústí nad Labem übereinstimmt, wo allerdings bisher die erste Mikrophase der ersten Phase des zweiten Horizonts nicht festgestellt wurde. Sonst ist die Entwicklung auch dort fast dieselbe wie in Česká Lípa gewesen. Das letzte verglichene Ensemble waren einige publizierte Funde aus Žitava: die dortige Keramik läßt sich von jener aus Česká Lípa klar unterscheiden.

Ausser dem Erzeugungszentrum in Česká Lípa wurde die älteste rot gemalte Keramik in Litoměřice, Ústěk, auf Burg Levín, in Ječíněves, Děčín, Hrádek n. Nis., auf Burg Jezdec, einer namenlosen Burg in Doubice, Hřidelík und Vrátna entdeckt. Wesentlich reicher sind die Funde rot gemalter Keramik aus jüngeren Entwicklungsphasen (Abb. 6).

Abbildungen:

- Abb. 1. A. Maximalskelett des Diagramms im Raum der Entitäten. Die Pfeile drücken die stratigraphischen Beziehungen zwischen den Entitäten (Objekten) aus.
B. Maximalskelett des Diagramms im Raum der Qualitäten. — Zeichnung T. Spáčilová.
- Abb. 2. A. Entwicklung der Halskrausenhöhe. — Zeichnung T. Spáčilová.
B. Beziehung zwischen dem Gefäßrand und dem rot gemalten Dekor, in Prozenten ausgedrückt. — Zeichnung T. Spáčilová.
- Abb. 3. Beziehung zwischen den Objekten und den Materialklassen. — Zeichnung T. Spáčilová.
- Abb. 4. Beziehung zwischen den Objekten und den Klassen der Dekortechnologie. — Zeichnung T. Spáčilová.
- Abb. 5. Entwicklungsreihe der Gefäßränder und des rot gemalten Dekors in den Töpferwerkstätten von Česká Lípa und die Eliminationsreihe aus den absoluten Randfrequenzen, die auf Burgen gewonnen wurden: 1 — Frydlant, 2 — Klinštejn, 3 — Drchlava, 4 — Chudý Hrádek, 5 — Pihel, 6 — Čap, 7 — Jestřebí, 8 — Berštejn. — Zeichnung T. Spáčilová.
- Abb. 6. Lokalitäten mit rot bemalter Keramik nach M. Zápotocký (1978, Abb 23) und H. W. Mehelk (1975, Abb. 8). A — Orte mit rot bemalter Keramik, B — Burgen mit rot bemalter Keramik zur Herrstellung der Eliminationsreihe, C — Burg Frydlant, Funde in der Eliminationsreihe. Neue Lokalitäten: 1 = bei Brtníkú, 2 = bei Kyjov, 3 = bei Chřibské (F. Gabriel — J. Smetana 1981), 4 = Milštejn, 5 = Svojkov, 6 = Pihel, 7 = Klinštejn, 8 = Velenice, 9 = Zahradky, 10 = Milčany, 11 = Vítkovec, 12 = Drchlava — Hradiště, 13 = Malý Bezděs, 14 = Starý Bernštejn, 15 = Dubá, 16 = „Pustý zámek“ bei Zakšín, 17 = Čap, 18 = Frydvald, 19 = Česká Kamenice, 20 = Doubice (Fundberichte der archäol. Abteilung des Kreis-museums in Teplice), 21 = bei Velké Březno (nach der Mitteilung von Frau M. Cvrková).